

A tanóra mint játszma

Néhány jellemző emberi érzést, gondolatot fejeznek ki a következő mondatok. „Az egyedüli céloom, hogy a beszélgetés végére kiderüljön: nekem van igazam – egyébként nem érdekel, mit mondasz”, vagy: „Most csak azért kerestelek fel, mert egy kis szájalmat szeretnék ébreszteni benned: nézd, milyen nyomorult vagyok”, esetleg: „Észrevetted, mennyire okos vagyok? No idesüss!” E mondatoknak párdarabjai is vannak: „Elismerem, ismét alulmaradtam, neked van igazad”; „Milyen felindulok a rossz helyzeteden, mert nagyon jó ember vagyok”; „Én sohasem tudnék ennyi tudást magamba szívni, ámulva csodállak!” Bár őszinték és pontosak, ezek a mondatok rendszerint nem hangzanak el. Helyettük viták, panaszkodások, illetve műveltségi vetélkedőkre hasonlító párbeszéd zajlanak. Sokan szeretik az olyan beszélgetéseket, amelyek végén megdicsérik brillírozásukat. A végeredmény biztosítása érdekében feltérképezik ismerőseik jellemző reagálómódját, s a legközelebbi beszélgetéshez azok közül választanak partnert, akik előtt ragyoghatnak. Egy ismerősöm így fogalmazott: „– nyomogatunk egymáson”. Ha az egyik fél kimond egy mondatot, azzal mintha megnyomna egy gombot a másikon, mire az belekezd az ahhoz a gombhoz tartozó mondatba. Mintha két zenegép beszélgetne. Az ilyen módon előre programozott párbeszédet Eric Berne játszmáknak nevezte el.

„gombokat nyomogatunk egymáson”

A játszmák különösen károsítják az emberek közötti kapcsolatokat, többek között azért, mert a bennük részt vevők valójában nem egymásra és még csak nem is a saját gondolataikra, érzelmeikre összpontosítanak, hanem a szerepükre: arra a szerepre, amitől kielégülést remélnek, ezért játszani szeretnek. Például a „szellemes társasági ember” szerepre. Játszma közben nem egymásról, hanem felvett szerepeikről tudnak meg többet.

2009 januárjában elkezdtem anyagot gyűjteni anyanyelv-pedagógiai vizsgálatomhoz. Egy budapesti általános iskola 7. osztályával töltöttem el egy napot, s közben biológia-, matematika- és irodalomórán vettem részt. Az órajegyzőkönyvek készítése közben feltűnt, hogy mintha három különböző osztályt látnék magam előtt. Az egyes tanárok ugyanis – a fenti párhuzamhoz visszatérve – más-más „gombokat nyomogattak” a gyerekeken, tehát más-más játszmát játszottak. Az egyikük mellett például lehetetlen volt rossz választ adni – pedig a gyerekek próbáltak „rosszak lenni” –, mert minden válaszból kiemelte a jó elemet. A magyartanár azonban még a tökéletes választ is részben hibásnak minősítette:

Tanár: „Az életrajzi órára gondolj, mikor írta az Őszikéket Arany?”

Diák: „1877-ben.”

Tanár: „Igen, kétségtelen, de nem az időpontra voltam kíváncsi.” [Ti. a helyes válasz az lett volna: „utolsó alkotói periódusában”.]

Amikor már nagyobb anyagom gyűlt össze, elkezdtem gyűjteni a játszma utaló elemeket. Jelenleg 61 tanóra jegyzőkönyve áll rendelkezésre. Több iskolatípusban, 7. és 11. osztályban, Budapesten, vidéki városokban és egy községben is gyűjtöttem anyagot.

Egy budapesti gimnázium 7. osztályos történelemóráján jegyeztem fel a következőket (a neveket természetesen megváltoztattam):

Diák: „Azelőtt, hogy kimondták volna ezeket a sajtószabadság meg ilyen cuccokat, milyen dolgokat nem szabadott kimondani?”

Tanár: „Ezeket a cuccokat hagyjuk.”

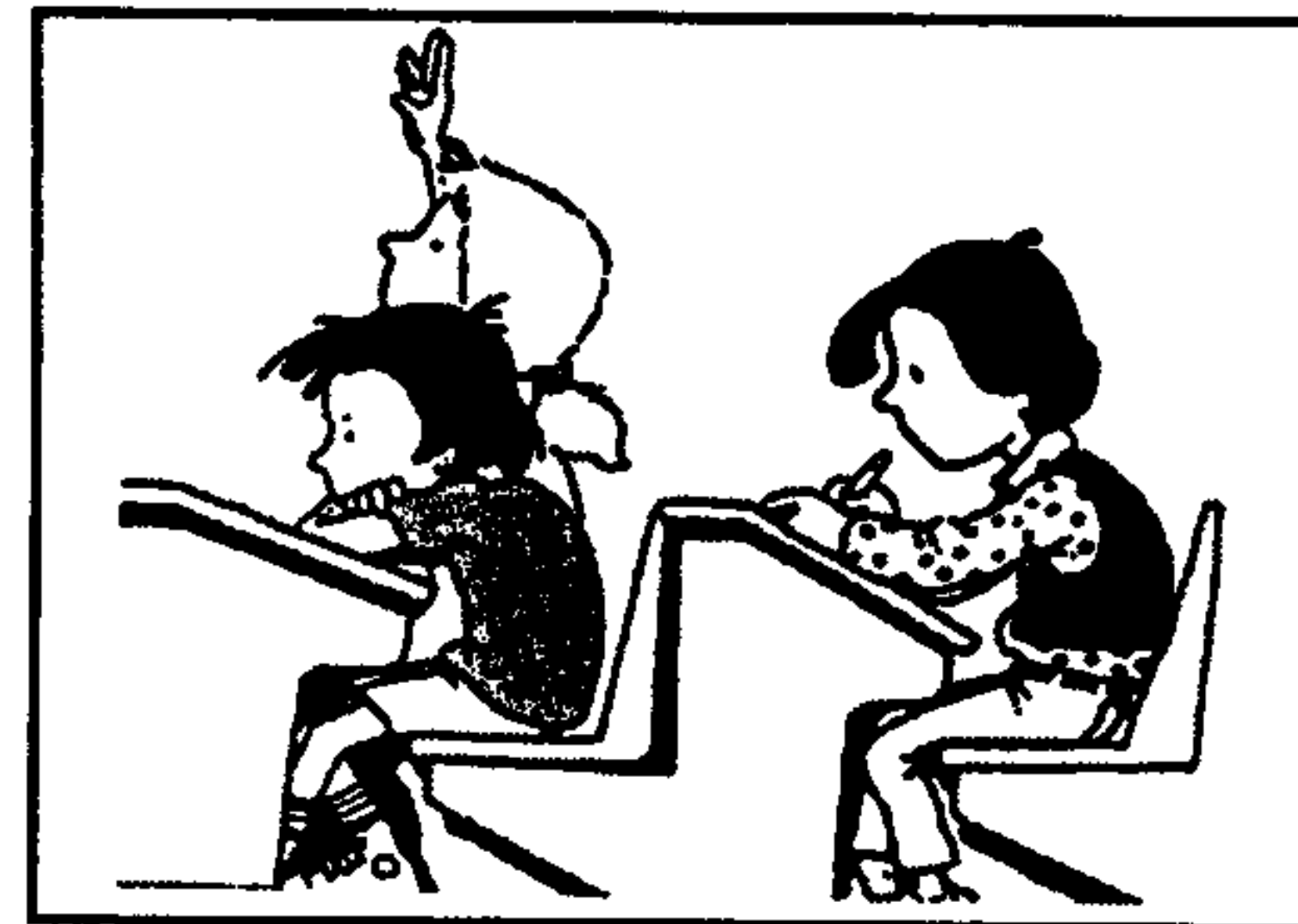
Diák: „Szóval amíg nem írták le, hogy sajtószabadság meg ilyenek meg szólásszabadság meg ilyenek, addig...”

Tanár (gúnyosan): „Meg ilyenek.”

Diák: „Igen, csak nem akartam (érthetetlen; hadar). Tehát amíg nem voltak ezek leírva, addig mit nem szabadott mondani?”

Tanár: (elkezd érdemben válaszolni a kérdésre)

[A fenti tanár a fenti diákkal:]

Tanár (magyaráz, majd a diákhoz fordul): „Egy kis illem sem árt.”

Diák: „Most miért tettszett ide fordulni?”

Tanár (szemét tágra nyitja, mintha a válasz egyértelmű lenne)

Diák: „Mintha én bunkó lennék.”

Tanár: „Az a mintha elmaradhat.”

Diák: „Pedig Ági néni [egy az adott diákot kedvelő tanár] megmondta, hogy én hihetetlenül intelligens vagyok.”

A tanár addig nem válaszol érdemben a diák – egyébként igen értelmes – felvetésére, amíg nem a neki megfelelő nyelvi formában hallja. Ebben az idomítás módszerét fedezhetjük fel. A példa folytatásából kitűnik, hogy a tanárnak amúgy is elenszenyes az adott diák. A diák is beleszokott már a „rossz diák szerepbe”. Amikor a tanár éppen őfelé fordulva tesz megjegyzést az illemlről, a diák magára veszi, és mintegy felajánlja, hogy nyíltan is úgy bánjanak vele, mint egy rossz diákkal. A tanár megragadja az alkalmat. Programozott, szinte automatikus, gyors lezajlású párbeszéd tanúi lehetünk.

A legutóbbi példában visszajelzés csak formailag vonatkozott a nyelvhasználatra: valójában a nyelvhasználó ellen irányult. Így nem nyelvi fejlesztés zajlott, hiszen – mint azt a tágabb kontextus megmutatta – a diák elutasításáról volt szó. (Ebből a szempontból a személyiségre tett pozitív megjegyzés is káros lett volna, hiszen akkor sem a nyelvhasználat egy módjáról, hanem a „jó diák szerep” eljátszásának újabb feltételéről tanult volna a diák.)

A tanórai játszmák rögzülésére rengeteg mód nyílik. Egy óra ugyan rövid, de a diákok igen sokszor találkoznak egy félévben ugyanazzal a tanárral, így a játéktér szinte végtelenre nyúlik. Egy budapesti általános iskola 7. osztályában hallottam nyelvtanórán:

Tanár (egy feltűnően inaktív diákhoz): „Gabi, melyek az alanyi ragozású igék? Most beszéltük meg. Gabika, testben itt vagy, de lélekben nem, nem figyeltél az elmúlt öt-hat percben. Szomorúvá tettél.”

A közlés az iskolai légkörhöz képest túl személyes, érzelmi alapú. Fennáll a veszély, hogy a diák nem a munka értelmességét felismerve, önállóan dönt a munka mellett, hanem az érzelmi zsarolásnak engedve, azért, mert „jó diák” akar lenni. Így teljesítménynövekedése nem önálló döntés, hanem játszma alapú manipuláció eredménye. A fenti közlés játszmas jellege kitapinthatóbbá válik, ha szembeállítjuk egy olyan tanárral, aki kerüli a játszmát (budapesti gimnázium, 11. osztály, irodalomóra):

Tanár (egy feltűnően inaktív diákhoz): „Utóbbi időben nagyon lecsücsültünk”.

Diák: „Mindegy.”

Tanár (indulatmentesen): „Nem mindegy. Még csak huszonöt perc telt el az órából, még behúzhatsz.”

Ebben a példában a tanár visszautasítja a diák játszma-veszélyes közlését: nem a közömbösségére reagál, hanem az értelmére kíván hatni, és a probléma lényegére tapintva döntésre szólítja fel azzal, hogy jelzi: teljesítményének fokozására még bőven van módja. Nem büntet, és nem beszél negatív érzelmekről. Megvan az esély, hogy közlése az órai munkával kapcsolatos célt ér, és nem siklik át a tanár és a diák közötti érzelmi viszony és társas függés területére, mint a megelőző példákban.

A tanárnak és a diáknak egyaránt a saját döntése, hogy belefolyik-e egy-egy játszma, a diáknak azonban nehezebb nemet mondania, mert a tanár alá van rendelve. Örömteli és kívánatos eset, amikor a tanár felelős döntést hoz, s nem engedi játszma sűppedni diákjait. Ehhez természetesen nemcsak diákjai, hanem a saját kommunikációs szokásait is éberrel kell figyelnie.

Szabó Tamás Péter